

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ

**Злоупотреба психоактивних супстанци и
безбедност и здравље на раду**

дипломски рад

Ментор:

Проф. др Слађана Јовић

Студент:

Ана Лазаревић 225/16

Београд, 2023.

САДРЖАЈ

УВОД	3
1. Психоактивне супстанце.....	4
1.1. Ефекти злоупотребе психоактивних супстанци	6
1.1.1. Стимуланси	6
1.1.2. Депресори.....	8
1.1.3. Халуциногене дроге	9
1.2. Нове психоактивне супстанце.....	10
2. Безбедност на раду и здравље људи	14
2.2. Улога и значај безбедности и здравља на раду.....	17
3. Злоупотреба психоактивних супстанци на радном месту	23
3.1. Последице злоупотребе психоактивних супстанци на радном месту.....	27
3.2. Превентивне мере.....	29
Закључак.....	32
Литература	33

УВОД

Употреба психоактивних супстанци у савременом друштву постаје све популарнија међу различитим друштвеним и старосним групама. Психоактивне супстанце проузрокују мноштво негативних ефеката на централни нервни систем, укључујући губитак свести и различите поремећаје у понашању. Прекомерна употреба, односно злоупотреба ових врста супстанци доводи до губитак свести, поремећаја у кретању и емоцијама, немогућности контроле понашања, као и других изазова и потенцијалних ризика. Коришћење психоактивних супстанци представља друштвени проблем на глобалном нивоу посебно зато што се људи све учесталије ослањају на различите врсте супстанци којима је могуће лако приступити. На глобалном нивоу, студије показују све већи проценат употребе, а посебна бојазан се види у томе што млади у све ранијем добу започињу са коришћењем неких видова психоактивних супстанци. Омладина и адолесценти најпре почињу са коришћењем такозваних "експерименталних" супстанци као што су дуван и алкохол, а касније прелазе на марихуану и кокаин, као и друге типове или облике дрога.

Постоји могућност да злоупотреба психоактивних супстанци угрози безбедност и изазове повреде на раду мањег или већег ризика. За последицу, њихова употреба на радном месту може проузроковати веће проблеме који ће негативно утицати на благостање и добробит запосленог, али и других запослених из његовог окружења. Само неке од последица могу бити кашњење, физичко и психичко насиље, као и други видови узнемиравања на послу, доношење исхитрених одлука које запослени можда не би донео при чистој свести. Не би требало изоставити повезаност психоактивних супстанци са појединим облицима криминалитета као што су крађа, имовинска кривична дела или откривање пословне тајне.

Предмет овог рада почива на представљању и анализи психоактивних супстанци и безбедности и здравља на раду. Циљ рада се заснива на детаљнијој анализи утицаја психоактивних супстанци на запослене и њихову безбедност и здравље на раду. У сврху постизања наведеног циља, овај рад ће имати тенденцију да кроз теоријску и истраживачку перспективу представи евидентан утицај психоактивних супстанци и угрожавање безбедности и здравља на раду. Рад је подељен на три основне целине од којих прва представља психоактивне супстанце, њихове негативне ефекте услед злоупотребе, као и нове психоактивне супстанце које се све више користе. Друга целина је фокусирана на безбедност и здравље на раду наводећи обавезе и одговорности послодавца, затим улогу и значај поштовања безбедности и здравља на раду. Трећи део је написан са посебним освртом на злоупотребу психоактивних супстанци на радном месту при чему ће бити наведене последице истих и потенцијалне превентивне мере које би могле да редукују негативни утицај. Рад је поткрепљен стручном литературом, монографијама и научним радовима и студијама које имају сличан или исти предмет истраживања.

1. Психоактивне супстанце

Психоактивне супстанце су супстанце чија употреба има директан утицај на централни нервни систем. Коришћење ових супстанци варира од кофеина до хероина, а свакако да могу утицати на свест, процес мишљења, памћење, расположење и понашање појединца. Неке од њих изазивају еуфорично понашање, утичу на повећање енергије и адреналина, док се неке испољавају у поспаности, халуцинацијама и мноштву других ефеката (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007).

Ове супстанце се налазе у бројним лековима који су слободно доступни у апотекама, као и у алкохолу, илегалним и рекреативним дрогама. Интересантно је да се могу пронаћи и неким биљкама, па чак и животињама. Алкохол и кофеин су такође психоактивне супстанце које људи користе врло често, а некада и на свакодневном нивоу (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007). Наведени примери су легално доступни, али и даље могу бити физички и психички штетни ако се прекомерно конзумирају. У тренутку када особа примети да не може без неке супстанце, да јој недостаје или да примети негативне промене по питању менталног или физичког стања, може се рећи да је постала зависна (Ministry of Health, State of Israel, 2023). Људи углавном на свесном нивоу одлучују када, како и у којој количини желе да користе психоактивне дроге. Међутим, како је споменуто, када психоактивне супстанце постану свакодневница без које појединци не могу, то јест када евидентно мењају његово ментално стање, особа је постала зависна.

Потребно је навести да чак и узимање лекова преписаних од стране лекара, уколико је неконтролисано или се користи у случају да је преписано некоме другом, такође бива незаконито. Затим, наведено је и да биљке могу бити психоактивне супстанце. Постоје супстанце које су доступне у природи као што су халуциогене печурке, кактуси, цветови или пупољци неких биљака који изазивају сличне ефекте као и употреба дрога (Gonçalves, Luís, Gallardo, & Duarte, 2021). Поред тога што је у питању природна супстанца, не значи да је утицај по човека мање штетан. Примера ради, уколико појединац користи психоактивну биљку да би променио своје ментално стање или изазвао халуцинације, може изазвати ризик од предозирања или тровања. Основни разлог је у томе што појединац нема контролу над супстанцом коју узима и никада не може бити сигуран како ће се њено дејство испољити над њим. Јачина токсичности биљке се некада разликује, као што је то случај са дрогама купљеним на улици од локалног дилера који вероватно меша различите супстанце, а које могу изазвати кобне последице. Суштина је у томе да било који лек или супстанца која је психоактивна, не мора нужно изазивати зависност, чак и поред тога што многе од њих имају тенденцију за тиме.

Постоји велики број врста психоактивних супстанци, а у наредних неколико редова ће бити пружена њихова класификација како би се стекао шири увид у њих, као и њихове

последице. На слици испод се може видети детаљнији приказ поделе психоактивних супстанци, њихове поједине последице, односно ефекти који се јављају услед коришћења, као и примери истих.

Слика 1 Класификација, примери и ефекти психоактивних супстанци

Извор: Alcohol and Drug Foundation, 2023

У предстојећем делу ће фокус бити на примарној класификацији психоактивних супстанци кроз навођење ефеката злоупотребе истих.

1.1. Ефекти злоупотребе психоактивних супстанци

Ради пружања бољег увида у последице и дејство психоактивних супстанци, потребно је навести који су њихови негативни ефекти, односно у које сврхе се користе, те и како делују на појединца. Важно је истаћи да велики удео психоактивних супстанци бива легално присутан у превенцији и лечењу других обољења. Међутим, постоје и илегалне психоактивне супстанце чија злоупотреба изазива бројне неповратне последице.

Према класификацији психоактивних супстанци, наводе се следећи типови (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007):

- Стимуланси
- Депресори
- Халуциногене дроге

1.1.1. Стимуланси

Како и сама реч наговештава, психоактивне супстанце које појединци конзумирају на бази стимуланса представљају углавном кофеин, никотин, анфетамине и кокаин. Последице које настају након конзумације стимуланса су следеће (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007):

- Повећање будности,
- Повећање нивоа енергије и адреналина,
- Побољшање расположења,
- Убрзавање рада срца и крвног притиска,
- Раздражљивост,
- Еуфорија, и многе друге.

Премда делује безазлено, али кофеин је такође психоактивна супстанца која спада у стимулансе и најкоришћенија је супстанца на свету. Може се наћи у кафи, чајевима, какау, чоколади и безалкохолним пићима (Рамах, 2001). Све набројане врсте напитака се користе у свакодневной употреби, те није искључено да је неко постао зависан, а да тога није ни свестан. Кофеин има неколико позитивних ефеката као што су повећање енергије или будности, док поред тога може изазвати и анксиозност и несаницу. Изазива физичку зависност, а симптоми одвикавања могу укључивати главобоље, умор и раздражљивост.

Поред кофеина, никотин представља једну од најраспрострањеније психоактивне супстанце на гловалном нивоу, без обзира на то што има веома малу или чак непостојећу употребу у медицинске сврхе. У прошлости се пушење сматрало модерним, међутим сада је доступно свим друштвеним слојевима, а институти за здравље апелују да ова навика све

учесталије постаје заступљена код малолетника. Постоје апели и настојања да се употреба никотина смањи, односно да се дестимулише коришћење цигарета. Употреба дувана је према свим показатељима један од водећих узрока смрти, болести или инвалидитета, који се свакако може редуковати уколико се смањи ниво конзумација цигарета. Нису само традиционалне цигарете проблем, релативно нове електронске цигарете које би требало да имају ниже дозе никотина такође изазивају велику зависност, а нису мање штетне (National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, 2018).

Амфетамини су стимуланси централног нервног система који се користе за лечење одређених здравствених стања, али такође изазивају зависност уколико постоји висока неконтролисана учесталост употребе. Неке врсте амфетамина и метелфенидата се користе у лечењу поремећаја хиперактивности и дефициту пажње, уколико се користе на рецепт лекара, могу бити веома ефикасни. Међутим, уколико је коришћење ових супстанци неконтролисано и у немедицинске сврхе, долази до појаве еуфорије, смањења апетита и губитка тежине, накролепсије, депресије и других. Поред ових, постоје и следеће последице као што су разни тикови, поремећај знојних жлезда, проблем са плућима, погоршање вида, смањење либида, осип по телу, мучнина и многе друге (Рамах, 2001).

Кокаин је стимуланс који убрзава рад можданих функција, добија се из листова биљке коке и уз мешавину са другим хемијским супстанцама добија се познати бели прах се користи удисањем/ушмркавањем или убризгавањем. Кокаин изазива екстремну зависност зато што покреће ослобађање допамина који у људима изазива осећај среће, пријатности и задовољства, а поред тога изразито повећава човекову енергију што представља подстрек да се дрога континуирано користи (Siciliano & Jones, 2017). Он делује психолошки и неурохемијски. Изазива психолошку и физичку зависност зато што се човек навикава на ново стање пуно енергије, еуфоричности и (углавном) позитивних осећања. Ефекти кокаина зависе од јачине дозе, начина како је хемијски направљена, психо-физичких карактеристика појединца у тренутку узимања кокаина, а његово деловање почиње свега 15-30 минута након конзумације. Неки од ефеката кокаина подразумевају (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007):

- Осећај еуфорије и узбуђења,
- Пораст самопоуздања,
- Убрзан рад срца,
- Повећање телесне температуре,
- Налет енергије,
- Губитак апетита,
- Повећање будности,
- Повећан нагон за сексуалним активностима.

Велике количине кокаина стварају осећај узнемирености, параноје и агресивности. Особа више нема контролу над собом, осећа вртоглавицу, халуцинације, мучнину и повраћање, дрхтавицу, главобољу и болове у телу. У случају предозирања, особа може добити изливање крви на мозак, отказивање бубрега, срчани или мождани удар (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007).

1.1.2. Депресори

Депресори имају улогу у смањењу осећаја напетости, ублажавања анксиозности и опуштању мишића. Прекомерна употреба депресора може да изазове озбиљне типове депресије и анксиозности, успорен рад срца и приказ притисак, слаб пулс, кому или смрт. Често се комбинују са стимулансима у тежим облицима наркоманије. Примери депресора подразумевају комбинацију алкохола и лекова за смирење. Углавном делују тренутно кроз кратко време, међутим постоји и велики део њих који делују након неког времена. То значи да особа мора више дана да конзумира таблете не би ли ефекти почели да се појављују. Велике дозе седатива имају тенденцију да изазову поремећаје у памћењу, расуђивању, координацији покрета, раздражљивост, параноју или самоубилачке мисли. Дакле, могуће је доживети и супротне ефекте од очекиваних – узнемиреност и агresiју. Уколико се комбинује са другим седативима или супстанцама као што је алкохол, могу успорити дисање и рад срца, односно довести чак и до смрти (Abraham, Salinas, & Lovinger, 2017).

Проблематика у коришћењу било којих седатива је у томе што се адиктивност и толеранција веома брзо развијају, тако да постоји потреба за већим дозама како би се постигао некадашњи ефекат. Повећање дозе се испољава до те мере да може доћи до коме или смрти услед предозирања. Управо ово је разлог зашто је важно пратити стандарде и упутства које препишу стручна лица, када се седативи користе легално, у медицинске сврхе. Дуготрајна употреба депресора може изазвати депресију, хронични умор, потешкоће са дисањем, сексуалне проблеме и проблеме са спавањем. Како се зависност од дроге повећава, жудња, анксиозност или паника су уобичајени ако корисник није у могућности да добије већу дозу лекова (Драгишић-Лабаш & Милић, 2007).

Особа је постала зависна о депресоре уколико испољава неке од следећих облика понашања:

- Брзе промене расположења,
- Немогућност контролисања емоција,
- Неконтролисано понашање
- Инхерентност и смањење друштвених активности,
- Константан умор и поспаност,
- Недостатак енергије и мотивације, и друге.

1.1.3. Халуциногене дроге

Халуциногене дроге су посебна врста дрога које мењају човекову перцепцију стварности. Делују тако што особа види, осети и чује ствари које нису реалне нити се дешавају у њеном посредном окружењу. Може се десити да особе замишљају ствари које искривљују праву слику онога што се дешава око ње (Halberstadt & Geyer, 2018). Неке од њих делују веома дуго, док је другима потребно време док дејство почне. Халуциногене дроге се могу наћи у природи у виду биљака, а могу бити и произведене. Када је у питању природни проналазак дрога, реч је најчешће о печуркама, кактусима и другим познатим биљкама које изазивају халуцинације. Најпознатије произведене халуциногене дроге су такозване *синтетичке* као што су ЛСД, ПСП, и кетамин (Dos Santos & Hallak, 2020).

Халуциногени делују тако што циљају одређене делове мозга како би променили човекову перцепцију реалности. Примера ради, особа се може наћи у празној просторији, али ће она замишљати да се у њој налазе друге особе, бића или створења. Ови ефекти зависе пре свега од врсте дроге, јачине, начина прављења, као и психо-физичког стања у којем се особа налази у тренутку када конзумира било коју врсту дроге. Неки од најчешћих ефеката су следећи (Halberstadt & Geyer, 2018):

- Халуцинације вида, звукова, додира и укуса,
- Поремећај чула,
- Губитак могућности процене простора, времена и удаљености,
- Убрзан рад срца,
- Мучнина и губитак апетита.

Поред ових ефеката, може доћи до настанка озбиљнијих психолошких и психо-физичких проблема као што су поремећаји личности који самим тим изазивају следеће (Halberstadt & Geyer, 2018):

- Грчење мишића,
- Губитак свести и координације покрета,
- Агресивност,
- Кататонични синдром,
- Тешке облике халуцинација,
- Губитак памћења,
- Предозирање.

Дешава се да и након извесног временског периода (чак и неколико година касније) особа која је некада била на овим дрогама поново доживи такозвани *флешбек* и на тренутак доживи халуцинацију или нешто што је била редовна појава током активног коришћења.

1.2. Нове психоактивне супстанце

Премда се називају новим психоактивним супстанцама, појава ових врста лекова и дрога није непознаница. Појава великог броја нових психоактивних супстанци на тржишту лекова значајно подиже ниво ризика за јавно здравље и здравствене системе на глобалном нивоу. Некада се зна врло мало појединости о негативним ефектима ових дрога како за појединца који их конзумира, тако и за његово окружење. Реч *ново* у називу ових психоактивних супстанци не означава да је реч о новим лековима или дрогама, већ о новитету да су оне широко распрострањене на тржишту. Према дефиницији Уједињених нација, одељења за дрогу и криминал, нове психоактивне супстанце су оне које „изазивају злоупотребу, било у чистом или преправљеном облику, а које нису под контролом Јединствене конвенције о опојним дрогама из 1961. године или Конвенције о психотропним супстанцама из 1971. године и представљају претњу по јавно здравље.”¹

Ове врсте дрога постају распрострањене широм света, а закључно са децембром 2022. године пријављено је готово 1.200 дрога које спадају у домен нових психоактивних супстанци. Имају врло слично дејство попут ефеката које проузрокују марихуана, кокаин, хероин и неке синтетичке дроге. Према класификацији се третирају као стимуланси управо због ефеката који настају услед њихове злоупотребе (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2023).

Чињеница је да ове дроге имају знатно јаче дејство од већ постојећих дрога, те и да на годишњем нивоу настаје и по више десетина пријављених и здравственом систему познатих нових дрога. Могу се класификовати у неколико група:

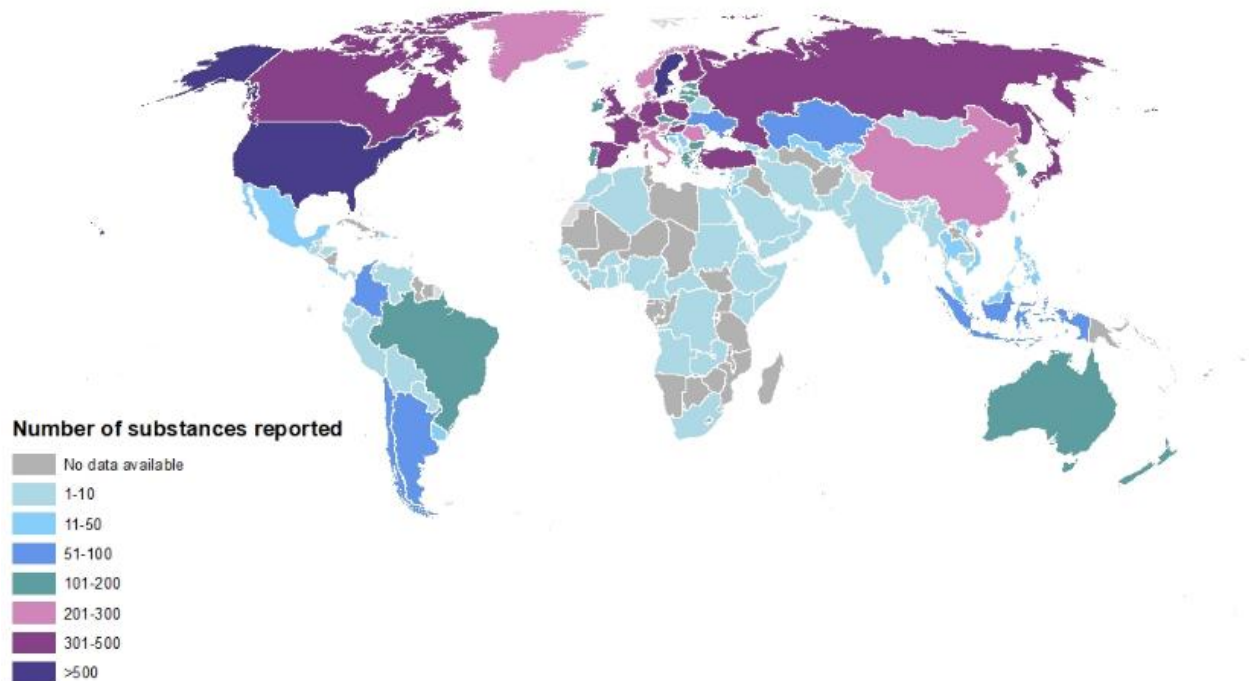
- Фенетиламини,
- Синтетички канабиониди,
- Синтетички опиоиди,
- Катинони,
- Пиперзини,
- Триптамини.

На приказу испод се може видети распрострањеност пријављених нових психоактивних супстанци на глобалном нивоу. Да се приметити да је присуство ових

¹ Дефиниција преузета и преведена са: <https://www.unodc.org/LSS/Page/NPS>
Приступљено: 15.03.2023.

супстанци широко распрострањено, те и да већина земаља пријављује више од 100 врсти дрога, а значајан је удео територија које пријављују више од 300 или 500 различитих дрога.

Слика 2 Глобална распрострањеност нових психоактивних супстанци (децембар 2022)

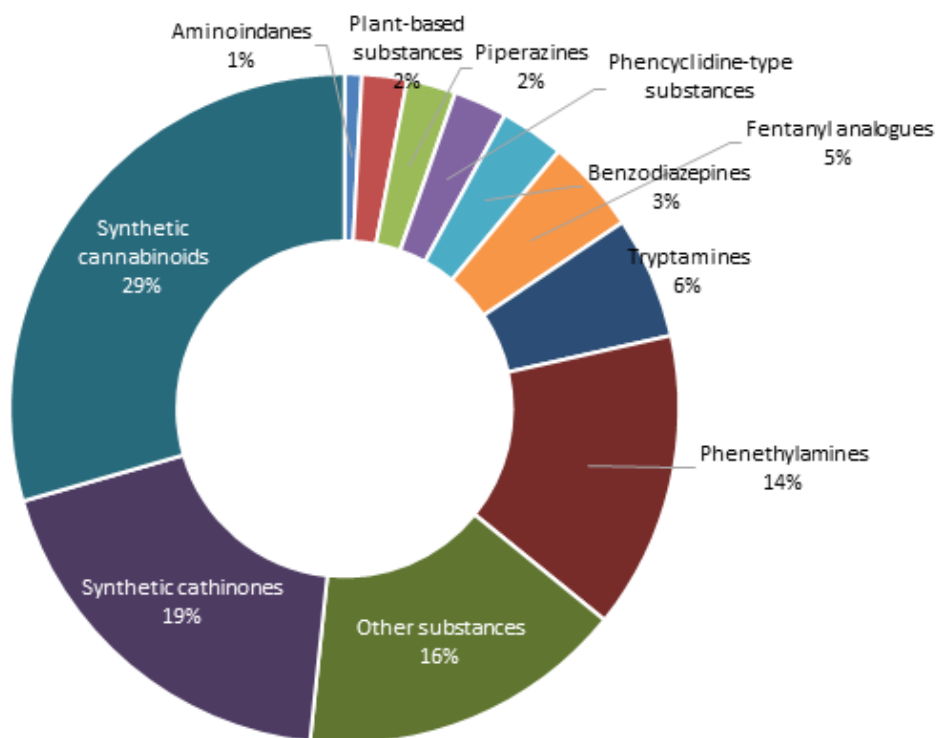

Извор: UNODC, 2023

Синтетички канабиноиди су претходно прављени ради стварања сличних ефеката као и конзумација канабиса. Један од примера синтетичких канабиноида јесте ТХЦ који поред појачаног ефекта канабиса проузрокује и многе негативне ефекте. Ове супстанце се комбинују са растварачима и екстрактима биљака услед чега се појачава дејство класичног канабиса. Имајући у виду да постоје различити начини добијања нових психоактивних супстанци, свака од њих може проузроковати другачије ефекте у зависности од тога како је направљена, који однос других супстанци има и како се особа која је користи у тренутку узимања осећа (Наххибеџири, 2018).

Катинони се добијају природним путем, од биљке кат, имају веома сличан ефекат као емфетамини зато што убрзавају процес давања сигнала из мозга до тела. Триптамини утичу на сва чула, могу променити читав ток човековог размишљања, чула, емоција, као и временских одредница. Изазивају халуцинације, а добијају се из биљака и животиња. Пиперзини се продају у облику капсула, пилула или праха. Првенствено се производе као антидепресиви, међутим, веома су слични амфетаминима (Наххибеџири, 2018).

Слика 3 Удео нових психоактивних супстанци на нивоу Европе према врсти

Извор: UNODC, 2022

Посебна бојазан поводом ових супстанци јесте што константно настају нове, односно производи се стално мењају и на глобалном тржишту се појављују нове. Најчешће се зависницима у почетку дају веома мале дозе како би пробали какав ће ефекат то по њих изазвати, а онда они постепено појачавају дозе. При томе постоји велики ризик посебно зато што особа никада не може бити апсолутно сигурна како ће следећа конзумација деловати на њега. Додатни нежељени ефекти се виде када се ове дроге комбинују са алкохолом, другим лековима или дрогама. Уколико и постоје информације о супстанцама од којих се добила нека конкретна дрога, подаци о састојцима често могу бити нетачни, тако да конзумент не може никада са сигурношћу да зна колику заправо дозу узима, те врло лако долази до предозирања (Nutt, 2020).

Својства у овим супстанцама могу изазвати различите тегобе посебно зато што се ове дроге праве неконтролисано, те састојци нису увек познати. Услед предозирања, лекарима може бити веома изазовно да успоставе дијагнозу и лече пацијента зато што велики број састојака који се овде уноси није довољно истражен и не знају се сви његови ефекти (Luethi & Liechti, 2020).

У последњим годинама, све је више нових психоактивних супстанци које се појављују на тржишту, а још већа проблематика се састоји у чињеници да млади све раније почињу да их конзумирају. Они првобитно бивају привучени због радозналости и дељења искустава са вршњацима, притом је дрога све доступнија и лакше је доћи у контакт са њом. Штавише, поред куповине на улици, нове психоактивне супстанце суделују са новим технологијама и продају се путем интернета и друштвених мрежа. Млади су свакодневно на друштвеним мрежама, тако да врло лако могу приступити било којој врсти психоактивних неконтролисаних супстанци.

Термин *неконтролисано* није са случајношћу употребљен у претходној реченици. Постоји тенденција објашњења разлике између контролисаних и неконтролисаних психоактивних супстанци. Према закону и психоактивних контролисаним супстанцама, „супстанце се налазе на Списку психоактивних контролисаних супстанци. Психоактивне контролисане супстанце из става 1. овог члана су:

- 1) Опојне дроге, односно наркотици;
- 2) Психотропне супстанце;
- 3) Производи биолошког порекла који имају психоактивно дејство;
- 4) Друге психоактивне контролисане супстанце" (Закон о психоактивним контролисаним супстанцама (Сл. Гласник РС", бр 99/2010 и 57/2018), чл. 1).

Самим тим, чињеница је да злоупотреба психоактивних супстанци представља њихову употребу у случају да су оне забрањене или да нису преписане од стране лекара.

2. Безбедност на раду и здравље људи

Управљање безбедношћу на раду је саставни део пословања. Свако предузеће или компанија мора да у сваком тренутку има у виду ризике како би била добро упозната са опасностима на радном месту у циљу спровођења мера за њихову ефикасну контролу. Најважније је осигурати безбедност радника на послу, без обзира на то која делатност пословања је у питању. Безбедност на раду је дисциплина која се бави превенцијом повреда и болести на раду, као и заштитом и унапређењем здравља радника на радном месту. Дисциплина почива на закону и стандардима Међународне организације рада. Суштина је у побољшању услова на раду и унапређењу радног окружења како би се обезбедило здравље током рада, али и надокнада у случају да дође до евентуалне повреде на раду (Илић, 2017).

Небезбедни услови за рад могу бити проузроковани услед дејства различитих фактора попут следећих (Delclos & Lerner, 2008):

- Недостатак искуства у раду,
- Неадекватна опрема за рад,
- Недовољан законски оквир и непостојање правилника и стандарда за заштиту на раду,
- Неодржива пословна пракса,
- Непоштовање постојећих правила и закона о заштити на раду, и други.

Безбедност и здравље на раду се не односе искључиво на опасне послове, као што је то рад на великим висинама, рад са опасним материјама и токсичним материјалима, већ се односе и на класичне канцеларијске послове. Имајући у виду потребу да сви радници буду заштићени на својим радним местима, прописи и стандарди о безбедности на раду налажу послодавцима да спроведу одређене мере и прилагоде радне услове тако да обезбеђују физичко и ментално здравље запосленима (Илић, 2017).

Постоје сектори који су потенцијално ризичнији као што су грађевинарство, транспорт или складиштење, те у њима постоји највећи проценат несрећа на раду. Међутим, у овим секторима је неопходно осигурати поштовање свих мера и прописа како би се смањила стопа несрећа и страдања на раду, односно сви ризици пословања. Чак и поред тога, потребно је подједнако водити рачуна о безбедности на раду и здравље људи, без обзира на то о којој области пословања је реч. Запослени који су највише изложени ризицима и повредама су они који раде на несигурним радним местима, односно на привремено повременим пословима који им на обезбеђују адекватну здравствену заштиту. Након њих следе радници који су запослени у малим и средњим предузећима, као и у неформалном сектору где компаније нису у стању да им обезбеде заштиту. На крају, висок степен ризика и изложености трпе радници који спадају у дискриминисане и

маргинализоване групе као што су радници мигранци, млади радници, као и етничке и националне мањине (Kaе, 2009).

Повреде на раду се разликују према обиму, узроку, ризицима, али се генерално односе на недостатке правилника о безбедности на раду рачунајући ту законски оквир, недовољни надзор, као и одсуство културе безбедности здравља на раду. Недостатак културе може постојати на националном нивоу, али и на нивоу радног места где нису јасно назначени правила и прописи заштите запослених на раду. Свако предузеће и организација морају да обезбеде рад у хуманим условима који се заснива на поштовању минимум основних начела радника, а који доприносе задовољству и благостању запослених.

Безбедност на раду и здравље људи се заснива на неколико основних принципа који су детаљније објашњени у предстојећој табели.

Табела 1 Основни принципи и начела безбедности на раду и здравља људи

Принцип	Објашњење
Сви радници имају права.	Сваки радник има права на безбедност и заштиту на раду без икаквих облика дискриминације. Запослени морају да раде у безбедном и здравом радном окружењу, уз поштовање основних улова за рад осигуравајући њихово благостање. Поред основних услова за рад, запосленима је потребно омогућити могућности за лични напредак и развој.
Свака организација мора да обезбеди правилнике и политике безбедности на раду.	Без обзира на то којом делатношћу се бави, те и да ли је посао који радници обављају мање или више ризичан, свака организација је дужна да обезбеди правилнике и стандарде безбедности и заштите на раду. Радници морају бити детаљно обавештени о њима.
Држава мора да има успостављен законски оквир за заштиту на раду и здравље људи.	На националном нивоу, потребно је да постоје одговарајући закони који ће се бринути о поштовању безбедности и заштите људи на раду. Ове законе треба поштовати и периодично разматрати у складу са потребама и нових трендова у окружењу.

Обе стране – послодавци и запослени морају да буду информисани о својим правима и обавезама.	Кључно је информисати запослене, али и послодавце о свим правима и обавезама које налажу надлежни закони и одговарајући правилници.
Програми политике и програма заштите на раду морају функционисати у циљу обезбеђења заштите и превенције.	Мере превенција обезбеђења заштите на раду се морају спроводити континуирано, а радно окружење би требало да буде направљено тако да одговара поштовању закона о безбедности, у циљу осигурања заштите запослених.
Неопходно је континуирано унапређење протокола, програма и политика безбедности и заштите на раду.	Имплементација и иновација програма и политика безбедности и заштите на раду је есенцијална у свим организацијама и потребно је пратити све промене које се дешавају на овом плану. Услед нових метода рада настају и нове могућности за повредама и нови ризици у које послодавци и запослени морају да буду упућени.
Информисаност о безбедности на раду и здрављу људи су од виталног значаја за послодавце и запослене.	Неопходно је информисати запослене и послодавце о опасностима, опасним материјама, радном надзору и праћењу поштовања правилника и прописа који се односе на безбедност и заштиту на раду.
Потребно је едуковати запослене и послодавце и промовисати начела безбедности и заштите на раду.	Едукација подразумева тренинге и обуке у вези за безбедношћу на раду. Запослени морају бити свесни важности поштовања правилника и поштовања протокола о безбедности и заштити на раду како би знали да реагују у одређеној ситуацији у случају потребе.
Сваки радник има право на компензацију, надокнаду, рехабилитацију или лечење услед повреде или болести која је повезана са његовим радом.	У случају да се догоди незгода или несрећа на раду, радник има апсолутно право на надокнаду или компензацију у материјалном смислу. Поред тога, у зависности од тога каква је повреда у питању, он има право на адекватно лечење и рехабилитацију у трајању у којем надлежно лице (лекар) одлучи и препише. Подразумева се да је одсуство за посла плаћено према одговарајућем законодавном акту.

Извор: прилагођено према: Alli, 2008

2.2. Улога и значај безбедности и здравља на раду

Значај безбедности и здравља на раду се заснива на три основна аспекта (Стајић, 2008):

- Хумани,
- Социјални и
- Економски.

Хумани аспект подразумева осигурање задовољства на појединачном нивоу, укључујући запосленог радника и послодавца код којег појединац ради. Социјални аспект се огледа у друштвеном значају поштовања безбедности и здравља на раду. То би значило да је циљ обезбедити заштиту на раду на нивоу читаве заједнице, како би се редуковали или потпуно отклонили негативни ефекти непоштовања и непостојања исте. Дакле, идеја је смањити ризике, повреде или чак смртност на раду на друштвеном нивоу. Економски аспект подразумева настајање трошкова на више нивоа (Alli, 2008):

- Ниво појединца,
- Организације,
- Заједнице.

Уколико му се догоди нека повреда мањег или већег обима, појединац ће имати одређене трошкове. Колико год да су они покривени од стране радне организације или социјалног осигурања, запослени готово увек може више новца задађивати када ради, него када је на боловању. Затим, организација такође има извесне трошкове уколико се догоди нека несрећа или повреда на раду. Долази до смањења продуктивности радника и додатних трошкова или санирања негативних ефеката незгода на раду. Послодавац самим тим размишља у правцу повећања економичности и продуктивности, тако да му је у интересу да обезбеди на време адекватне мере заштите на раду. Када је у питању ниво заједнице, најпре се мисли на непогоде, болести, природне или катастрофе друге врсте које могу прозроковати привремене или трајне последице. Имајући то у виду, друштво би требало да води рачуна о поштовању културе безбедности и здравља на раду у циљу избегавања негативних ефеката и осигурања што боље друштвене заштите.

Улога безбедности и здравља на раду се огледа у обавезности поштовања законског оквира и формалних норми. Самим тим, према Закону о безбедности и здрављу на раду, право на безбедност и здравље на раду имају следеће категорије (Закон о безбедности и здрављу на раду ("Сл. гласник РС", бр. 101/2005, 91/2015 и 113/2017 - др. закон), чл. 5):

- 1) „запослени;
- 2) ученици и студенти када се налазе на обавезном производном раду, професионалној пракси или практичној настави (радионице, економије, кабинети, лабораторије и др.);
- 3) лица која се налазе на стручном оспособљавању, преквалификацији или доквалификацији;
- 4) лица на професионалној рехабилитацији;
- 5) лица која се налазе на издржавању казне затвора док раде у привредној јединици завода за извршење казне затвора (радионице, градилишта и сл.) и на другом месту рада;
- 6) лица на добровољним и јавним радовима организованим у општем интересу, радним акцијама и такмичењима у вези са радом;
- 7) лица која се затекну у радној околини ради обављања одређених послова, ако је о њиховом присуству упознат послодавац."

Суштина је у томе да било које лице које обавља неки рад мора имати осигурану безбедност и заштиту на раду имајући у виду да то спада у основна људска права. Поштовање безбедности и здравља на раду се може унапредити уколико се повећа свест о значају истих у контексту читавог друштва. Послодавци би требало да усагласе своје услове за рад и радни простор са стандардима који имају циљ да заштите раднике на њиховом радном месту. Поред овога је важно ангажовати друге надлежне институције и кадрове који чији је циљ обезбеђење механизма и унапређење националних система безбедности и здравља на раду.

Основни циљ свега наведеног јесте грађење културе безбедности и здравља на раду путем спровођења мера и превенција. Овде се убрајају и контроле опасности и ризика као саставни делови радне културе коју треба неговати. Да би култура била успешно имплементирана у одређену пословну организацију, морају се у обзир узети и локални, односно национални услови и праксе које су у надлежности заједнице. Национална политика безбедности и здравља на раду би требало да обезбеди следеће (Kim, Park, & Park, 2016):

- Националне законе, законе о раду и прописе,
- Делегирање задатака према надлежним органима,
- Координисање политике,
- Едукацију и обуку за спровођење политике безбедности и здравља на раду.

Рачунајући на то да се незгоде и повреде на раду дешавају релативно често на радним местима, превентивне и контролне мере у оквиру једне радне организације је неопходно детаљно анализирати и имплементирати заједно са стручњацима и руководиоцима. Најпре,

мере превенције и контроле морају да буду јасно утемељене и објашњене свим запосленим радницима како би у случају потребе знали како да их употребе. Овде се могу навести одговорности и задужења послодаваца, као и права и обавезе запослених радника.

Одговорности послодаваца се заснивају на све обавезе и активности које подразумевају обезбеђење сигурног радног окружења. Послодавци би требало да обрате пажњу на следеће активности (Univex Safety, 2022):

- Одржавање радних места, машине и опреме за рад који осигуравају безбедност радника,
- Обезбеђење адекватне опреме посебно када се ради о токсичним материјама или супстанцама које могу директно угрозити човеково здравље,
- Пружање упутстава и обука особљу које рукује на одређеним постројењима и капацитетима,
- Обезбеђење надзора и контроле над радном праксом као и надзор над применом мера безбедности и здравља на раду,
- Набавка адекватне личне заштитне одеће и опреме уколико радно место то захтева,
- Адекватна организација радног времена која подразумева благовремене паузе за одмор и топли оброк, ради менталног и физичког здравља радника,
- Отклањање свих ефеката који негативно утичу на раднике, укључујући и прекомерни рад који изазива појаву стреса и синдрома прегоревана на послу,
- Обезбеђење мера за ванредне ситуације и незгоде, укључујући могућност пружања прве помоћи,
- Праћење нових мера превенције и контроле ризика,
- Континуирано праћење нових студија и истраживања са научног и практичног аспекта,
- Сарадња са другим послодавцима и надлежним органима на плану унапређења безбедности и здравља на раду.

Поред одговорности послодаваца, сарадња запослених унутра је од великог значаја како би међусобно помогли у превенцији и контролисању незгода на раду. Након поштовања ових обавеза од стране послодаваца, запослени радници би требало да имају на уму своја права, али и обавезе које имају на радном месту (Univex Safety, 2022):

- Брига о својој безбедности и безбедности других људи и сарадника зато што људи на послу међусобно зависе једни од других, те се може десити да нечије понашање негативно утиче на потребе других,
- Придржавања правилника и упутстава за рад, руковање одређеним машинама, коришћење адекватне опреме, поштовање процедура,

- Правилно коришћење сигурносних мера и уређаја,
- Пријава неисправних уређаја или оштећене опреме,
- Пријава сваке непредвиђене ситуације која може да постане потенцијална опасност,
- Пријава надлежнима сваке незгоде или повреде која је настала током рада или је у непосредној вези са њиме.

Поред обавеза које су очигледне и које се не заснивају само на поштовању прописаних процедура и правилника, бећ и на здравом разуму, радници имају и одређена права у погледу заштите на раду и безбедности. Пре свега, они имају апсолутно право да одбију обављање посла који је ризичан или опасан, а за који послодавци нису обезбедили адекватне мере заштите. Имају права да изразе своје мишљење и ставове уколико сматрају да одређени посао може бити опасан по њихов живот или здравље, као и да очекују неопходну обуку и заштитну опрему приликом обављања датог посла. Самим тим, радници би требало да буду заштићени од непредвиђених последица које се могу догодити на радном месту или у радном простору. Запослени радници имају права и на следеће (OSHA, 2023):

- Информације о опасностима и ризицима на послу који обављају,
- Додатна провера радног простора и опреме на којој раде уколико то захтевају из оправданих разлога,
- Едукација о правилима и процедурама које осигуравању њихову безбедност и здравље на раду,
- Бирање представника за безбедност и здравље на раду који ће директно комуницирати са надређенима, и друго.

Значај и улога безбедности и здрављу на раду се огледају и у контроли опасности које се могу догодити на радном месту, а која захтева релевантне мере организације (Hofmann, Burke, & Zohar, 2017). Готово да не постоји савршени модел за организацију која ће гарантовати да ниједан радник неће бити повређен нити ће бити било каквих негативних последица, али свакако да увек треба тежити ка минимизирању негативних ефеката. Избор мера превенције и контрола понашања запослених на радном месту морају да буду засновани на очекивањима, као и на евидентирању предности и недостатака различитих система у радним органицијама. Дакле, руководиоци не знају од самог почетка да ли нека машина или начин рада, осим уколико то није превише очигледно, може да изазове негативне ефекте. Међутим, чак и поред тога је важно да превентивне мере буду спровођене са циљем да се унапред спрече могући негативни ефекти, односно повреде на раду и нарушавање здравља људи.

Одговарајућа организација побољшава услове у којима се могу испоштовати мере превенције и контроле, као и осигурати безбедност и здравље радника на раду.

Организациони аспект се огледа у неколико корака који су описани и наведени у табели испод.

Табела 2 Организациони аспект мера безбедности на раду - кораци и објашњење

Корак	Објашњење
Постављање приоритета	Први корак јесте постављање приоритета у спровођењу протокола за осигурање безбедности на раду и здравља људи. Постоје високи и ниски приоритети који се некада и могу променити сходно потреби радног простора и окружења. Овде је неопходна сарадња радника са надређенима како би се приоритети заједнички одредили.
Планирање активности	Од самог почетка је важно планирати редослед активности и начин њиховог обављања. У обзир долазе различите процедуре и стратегије које за циљ имају да што боље заштите интересе радника уз прилагођавање радном простору. Надређени морају ангажовати људе који ће вршити припрему радних процедура и који ће анализирати факторе ризика и безбедност на раду. Сходно томе, одговорно лице мора да обезбеди најбезбеднији и најефикаснији план обављања активности.
Управљање безбедношћу и здрављем на раду на радном месту	Управљање безбедношћу и здрављем на раду не треба посматрати као два одвојена процеса, већ као целину коју је потребно интегрисати са другим активностима на радном месту. Функције и циљеви управљања безбедношћу и здрављем на раду би требало да буду инкорпориране у сваки систем и пословни процес у радној организацији.
Мерење перформанси	Круцијално је да послодавци и радне организације генерално могу да мере своје перформансе и успешност у спровођењу мера безбедности на раду и здравља људи. Да би то било могуће, неопходно је континуирано праћење активности, понашања запослених и поштовања мера безбедности у циљу редуковања могућности повреда и несрећа на раду.

Извор: Alli, 2008

Улога безбедности на раду и здравља људи се састоји и у обезбеђењу примарне здравствене заштите. Уз увођење примарне здравствене заштите је могуће побољшати доступност здравственој заштити за релативно кратак временски период. То значи да ће и мање развијене земље моћи да приуште макар основне мере заштите на раду које осигуравају безбедност на раду и здравље радника. Овај приступ се посматра као веома ефикасан и употребљив у готово свим ситуацијама зато што се уз помоћ њега задовољавају основне потребе за заштитом радника. Циљ је да примарна заштита допре до што више људи, како би им били обезбеђени основни услови за рад посматрано из перспективе здравствене заштите и здравља људи на раду. Примарна здравствена заштита се огледа у превентивним медицинским мерама на раду и подразумева следеће активности (Zakowska, 2020):

- Учешће у кампањама које промовишу вредности и културу заштите на раду,
- Вођење бриге о животној средини,
- Сарадња са здравственим властима и државним здравственим програмима, и друго.

Говорећи о примарној заштити, важно је осврнути се на значај пружања прве помоћи у безбедности на раду. Прва помоћ подразумева спровођење непосредних мера на лицу места од стране лица које не мора бити стручно, односно није лекар. Значај безбедности на раду се огледа и у могућности пружања прве помоћи пре него да дођу лекари или надлежне службе. Посебно на ризичним радним местима је важно да радници знају да пруже прву помоћ својим колегама уколико се догоди нека непредвиђена ситуација. Самим тим, компаније морају да осигурају редовне обуке и предавања пружања прве помоћи, зато што увек постоји потенцијални ризик настанка неке незгоде, чак иако се не ради на ризичном радном месту. Када се догоди нека незгода или озбиљнија несрећа, првих неколико тренутака може бити кључно за спасавање нечијег живота и избегавања повреда или санирања последица.

У складу са државним законодавним оквиром, компаније у оквиру својих радних места радницима морају да обезбеде (Robertson, et al., 2016):

- Пружање прве помоћи и хитно лечење у случају мање или веће повреде на радном месту,
- Едукацију и обуку пружања прве помоћи како би радници били упућени у начин указивања исте и поступке које је потребно направити у случају незгоде,
- Обезбеђење одговорног особља које ће у сваком тренутку бити доступно и расположиво да реагује уколико искрсне нека непредвиђена ситуација.

3. Злоупотреба психоактивних супстанци на радном месту

Злоупотреба психоактивних супстанци на радном месту није новина, већ се ова пракса понашања упражњава у различитим историјским епохама, док савремено друштво успева само да повећа коришћење поменутих супстанци. Историјски, чак и у раној људској историји, цивилизацији су биле познате замене за супстанце као што су данас никотин, кофеин, кокаин или морфујим, само у другачијем облику (Gonçalves, Luís, Gallardo, & Duarte, 2021). До поменутих супстанци су људи могли да дођу само природним путем, захваљујући различитим биљкама, гљивама или воћем. Конзумација ових врста супстанци је подразумевала ниже нивое психоактивних последица, међутим, ни они нису били занемарљиви.

Психоактивна једињења у природи су се еволуцијски развила услед начина хемијске одбране против биљоједа и сваштоједа, те је одбрамбени механизам био такав да се истима догоде различите психофизичке последице активирајући поједине рецепторе у централном нервном систему. Са друге стране, биљоједи су успели да развију способност метаболизма да лакше препроди токсичне супстанце који емитују дате биљке. Међутим, када је у питању људска историјска употреба психоактивних супстанци, они су је хиљадама годинама тражили првобитно у биљкама јер су уочили да им одређене биљке дају више енергије и снаге или посебна осећања (Gonçalves, Luís, Gallardo, & Duarte, 2021). Имајући ово у виду, практично је човеку као живом бићу у генима употреба и потреба за психоактивним супстанцама зарад добијања снаге и енергије.

Распрострањеност и доступност психоактивних супстанци у цивилизацији и људској култури допринела је јављању потребе за конзумацијом истих и на радном месту. У периоду пре почетка експанзивног развоја индустрија, супстанце су се конзумирале обично радним данима, а неки од примера су следећи (Crosq, 2007):

- Кинески радници су користили опијум,
- Јужноамерички радници на плантажама и пољима су жвакали листове биљке коке,
- Радници у европским и северноамеричким земљама су конзумирали велике количине алкохола,
- Карипски народи су пушили канабис.

Развојем индустрије, како се повећала потреба за продуктивном радном снагом, послодавци нису бранили конзумацију психоактивних супстанци, штавише, подстицали су је јер им је она осигуравала бољи рад за исто време. Радници су имали више енергије, спорије су се умарали, супстанце су утицале на смањење глади и негативне енергије.

Послодавци су супстанце користили чак и као механизам награђивања за добро обављен посао.

Уз повећање обима посла уследила је потреба за дисциплином, те послодавци више нису видели да је коришћење психоактивних супстанци адекватно за раднике и почели су да их ограничавају или у потпуности укидају. Њима више није одговарало да радници конзумирају велике количине алкохола зато што су им били неопходни потпуно трезни и свесни свега што раде. Последица ове потребе се јавља у чињеници да долази до појаве машина у фабрикама којима радници морају да трезвено управљају како не би успоравајуће утицали на процес рада или се повредили. Међутим, чак и поред тога, алкохол није био једина супстанца која је могла да се конзумира током осамнаестог, деветнаестог и двадесетог века. У деветнаестом веку је било врло често да радници конзумирају кокаин који је представљао битан стимуланс при њиховом раду.

Почетком двадесетог века, државе покушавају да регулишу конзумацију психоактивних супстанци тиме што већину њих проглашавају илегалним, укључујући ту и кокаин, а само неке су дозвољене за коришћење уз издавање лекарског рецепта. Последица забране се јавља услед многих негативних ефеката који су корисници психоактивних супстанци имали по лично здравље и окружење око себе (Frone, 2019). Истраживања и проучавања у домену конзумације психоактивних супстанци на радном месту постаје научницима интересантно тек у другој половини двадесетог века, а могући разлог јесте раст забринутости услед великог броја људи који користе минимум једну психоактивну супстанцу током рада (Shah, 2017).

Постоји више фактора услед којих постоји потреба да запослени радници конзумирају психоактивне супстанце на послу укључујући следеће (Daley, Elliott, Gibbs, & Kitteringham, 2020):

- Карактеристике сличности,
- Мотиви,
- Позитивна очекивања након коришћења,
- Утицај радног окружења/колега,
- Стрес на послу,
- Доступност супстанци на радном месту и други.

Подразумева се да ниједна компанија не негује пословну културу коришћења психоактивних супстанци, али је чињеница да радници почињу да конзумирају различите супстанце уколико већи део колега конзумира исте, те и уколико су оне лако доступне и распрострањене на радном месту. Још један од већих фактора који подстичу конзумацију супстанци јесте велика одговорност на послу која се јавља као стресор.

Поред ових, постоје још неки узроци услед којих запослени почињу да конзумирају недозвољене супстанце на послу или повећавају учесталост коришћења. Неки од њих су (Daley, Elliott, Gibbs, & Kitteringham, 2020):

- преоптерећеност на послу,
- коришћење супстанци пре и после посла,
- несигурност посла,
- нестабилно ментално здравље,
- изложеност психичком или физичком насиљу на послу.

Сасвим је јасно да физичка доступност недозвољених супстанци повећава учесталост њиховог коришћења, било да је реч о прекомерној употреби алкохола или неких врста дрога. У наставку се налази табела у којој су представљени неки од резултата истраживања у домену коришћења психоактивних супстанци на радним местима:

Табела 3 Преглед резултата истраживања коришћења психоактивних супстанци на радном месту

Место и време истраживања	Откривени резултати
Канада, 2009	Чак 1.890 канадских радника сматра да је конзумација алкохола на послу већа уколико је поседовање истог дозвољено на радним местима.
САД, 2014	На простору САД 2.429 радника сматра да је доступност алкохола на радним местима већа, а да уједно владају и позитивне асоцијације на алкохол на радном месту и његову конзумацију.
САД, 2000	Према узорку од 3.600 медицинских сестара долази се до резултата да запослени имају тенденцију да повећавају конзумацију алкохола уколико им је то у неком тренутку било дозвољено.
САД, 2010	Уколико на радном месту постоје изричите забране по питању коришћења алкохола, учесталост његове конзумације се смањује не само током радног времена, него пре и после истог. Овај закључак је спроведен на основу 2.430 америчких радника.

Аустралија, 2016	Над узорком од 13.590 аустралијских радника прављена је класификација ставова према којима радници сматрају да конзумација алкохола представља низак, средњи или висок ризик. Радници сматрају да испијање мање од пет пића спада у домен ниског ризика, између пет и десет пића спада у средњи ризик, а једанаест или више пића представља висок ризик.
Норвешка, 2015	Од 2.437 запослених у осам различитих сектора пословања испоставило се да је више од 5% њих користило психоактивне супстанце у последњих неколико дана, скоро 1.5% њих је користило недозвољене психоактивне супстанце, тачно 17% радника је користило алкохол у текућем дану.
Шпанија, 2018	Лонгитудинална студија је показала да уколико постоје програми који повећавају свест о негативним последицама конзумације дроге и алкохола на радним местима, долази до смањења злоупотребе ових супстанци. Студија је спроведена над 1.103 радника.

Извор: Frone, 2019, Edvardsen, Moan, Christophersen, и други, 2015

Како упозоравају истраживања Европског центра за праћење дрога и наркоманије, злоупотреба алкохола и различитих врста дрога постаје велики проблем на простору Европе међу радним становништвом. Процене истичу да је између 5% и 20% запослених радника зависно од алкохола или постоји тенденција да створи зависност према алкохолу. Самим тим, злоупотреба алкохола и дрога може проузроковати проблеме на послу у зависности од делатности којом се запослени баве. Најчешће су то повреде, несреће, изостанак са посла или једноставно неадекватно и неприкладно понашање на радном месту (EMCDDA, 2019).

Потенцијални разлози зашто радници на простору Европе бирају да прекомерно конзумирају алкохол или дроге су следећи:

- Тешки и неадекватни услови за рад,
- Тешки физички послови,
- Недовољна повезаност са осталим колегама,
- Незадовољство послом,
- Недостатак дисциплине радног времена,
- Рад по сменама и многи други.

Поред овога, постоје занимања у којима је заступљена већа конзумација психоактивних супстанци, те је примера ради лекарима омогућен лакши приступ супстанцама које они потом конзумирају. Они су подложнији отпочињању зависности од

психоактивних супстанци (Scholze, Martins, Galdino, & Ribiero, 2017). Ни радници других делатности нису поштеђени, а као један од најчешћих разлога за конзумацију психоактивних супстанци се наводи повећање будности и енергије.

3.1. Последице злоупотребе психоактивних супстанци на радном месту

Неконтролисана употреба психоактивних супстанци може код човека проузроковати негативне ефекте различите врсте. Када је у питању конзумација поменутих супстанци на радном месту, последице могу бити више него поражавајуће како по појединца, тако и по његово радно окружење. Злоупотреба наркотика, разних врста лекова и алкохола на радном месту може подстаћи следеће облике понашања и негативне последице по раднике и послодавце (Charman, и други, 2021):

- Повећање могућности за настанком незгоде или несреће,
- Смањење продуктивности радника,
- Економски губици по послодавце,
- Нарушавање менталног здравља запосленог и његових колега,
- Повећање изостајања и избегавања посла,
- Несугласице са колегама,
- Различити облици непристојног понашања према колегама и надређенима, и други.

Оно што често може да подстакне коришћење психоактивних супстанци на радном месту јесу уређене неформалне социјалне норме и пословна култура. Овде се не мисли на културу која је дефинисана од стране менаџмента компаније, већ на ону коју креирају сами запослени унутар тимова. Уколико су психоактивне супстанце лако доступне и добар део з запослених их користи, постоји извесна вероватноћа да ће оне бити заступљене и међу људима који се тек запосле. Коришћење супстанци превасходно зависи од карактеристика личности појединца, али је утицај средине веома изражен и снажан у овом домену. Што се тиче формалних контроли и процедуралних правила, они се односе на правилнике које доносе послодавци, а који забрањују конзумацију недозвољених супстанци на радном месту. Свесни су да то негативно утиче на читав пословни процес, те не желе да дозволе смањење продуктивности и ефикасности на послу, као и негативне последице по самог радника који конзумира супстанце, нити по његове колеге.

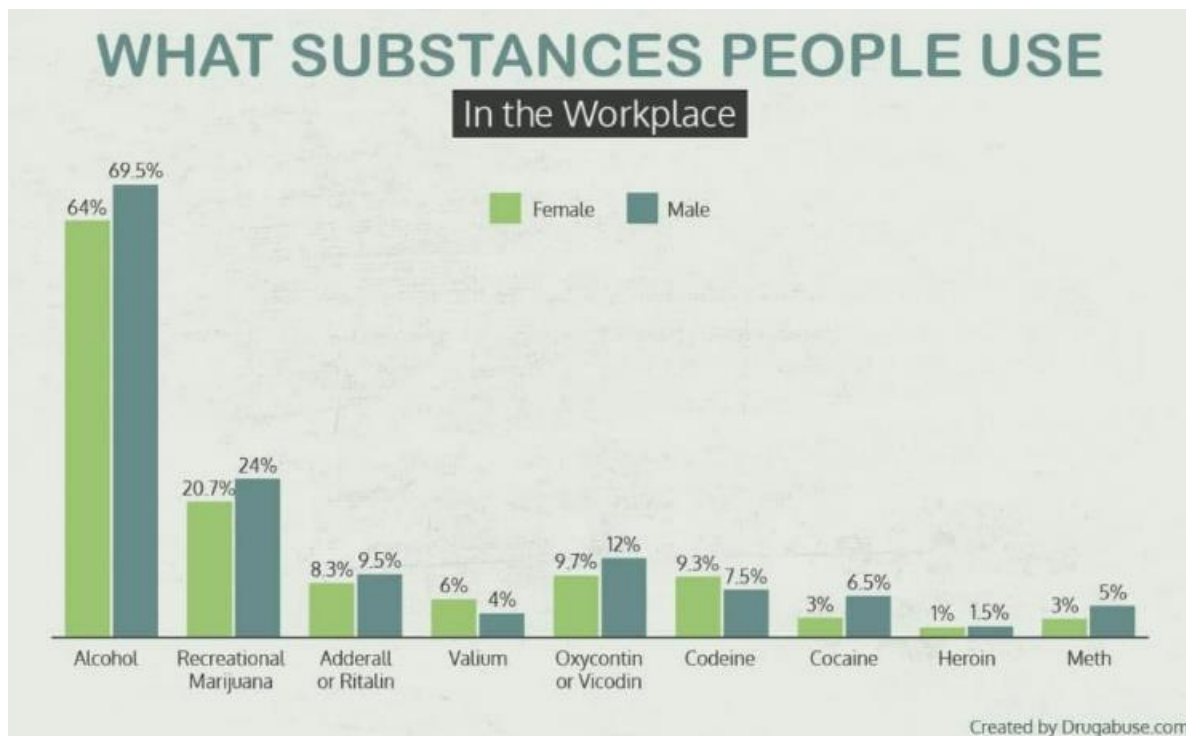
Велики проблем међу запосленима су лекови за подстицање енергије и будности на радном месту, за расположење и побољшање перформанси. Радници који раде при одговорним пословима склоним високим ризицима теже да покажу своје умеће. Имајући у виду да је конкуренција на тржишту рада снажна, те је ефикасност на послу од великог значаја, запослени желе да постигну више циљеве и обаве што више задатака које

објективно није могуће постићи уколико не користе додатне стимулансе (Agberotimi, Asagba, Oduaran, & Folorunso, 2020). Постоје подаци о томе да су радници у области креативне индустрије чак конзумирали и познати синтетички стимуланс *LSD* како би побољшали своје перформансе и дошли до жељеног креативног решења. Конзумација свих врста лекова који нису прописани од стране лекара из оправданих физичких или психичких разлога сматра се нерегулисаном и недозвољеном.

Експлоатација недозвољених супстанци на радним местима након дужег временског периода проузрокује сасвим супротне последице. Радници пријацљују смањење ефикасности на послу, одсуствовање са посла због конзумације алкохола и мамурлука, а ове последице пре пријављују мушкарци него жене (EMCDDA, 2019).

Према анкети које је радио Амерички центар за зависности запослени у далеко највећем проценту конзумирају алкохол на послу, а затим марихуану и остале психоактивне супстанце. Све наведене супстанце у већем проценту конзумирају мушкарци, осим кодеина који за непуних 2% више конзумирају жене.

Слика 4 Процентуална расподела запослених према психоактивним супстанцама које користе на послу

Извор: American Addiction Centers Editorial Staff, 2023

Према истој анкети, уочено је да готово 9% запослених има проблем са конзумацијом недозвољених супстанци, а веће стопе су идентификоване међу млађим мушкарцима. У наставку је наведено још негативних последица које су изазване услед злоупотребе алкохола и дрога на радном месту (Frone, 2019):

- Повреде и несреће,
- Смањење продуктивности, ефикасности, спретности,
- Превремена смрт или појава обзирљивих обољења,
- Неспособност доношења одлука,
- Проблем са дисциплином,
- Константни умор на послу,
- Кривични и законски проблеми услед пријављивања од стране послодавца,
- Слабљење односа са колегама,
- Смањење концентрације услед константног размишљања о психоактивним супстанцама,
- Мамурлук,
- Подстицање других колега на коришћење дрога што имплицира ка илегалним радњама попут дељења или продаје психоактивних супстанци, и многе друге.

3.2. Превентивне мере

Радне организације самостално због личног интереса и због обавезности на законодавном плану спроворе разне програме едукација или тренинга који имају за циљ спречавање коришћења недозвољених супстанци на радном месту. На простору Европе већина земаља има својеврсне законе или споразуме којима спречавају или у потпуности забрањују конзумацију алкохола и других психоактивних супстанци на радном месту (EMCDDA, 2019). Међутим, потребно је имати у виду да ове врсте ограничења знатно зависе од земаља и њихових одлука на националном нивоу, те се безбедносни услови рада могу такође разликовати. Примера ради, у одређеним земљама постоји потпуна забрана конзумације алкохола на радном месту, док је у неким државама то препуштено компанијама појединачно. Ова правила се чак могу дефинисати и уговорима о раду између запослених и послодаваца. На графикону испод се може видети у којој мери државе воде рачуна о подизању свести о превенцији зависности која се односи на пушење, алкохол и наркотице.

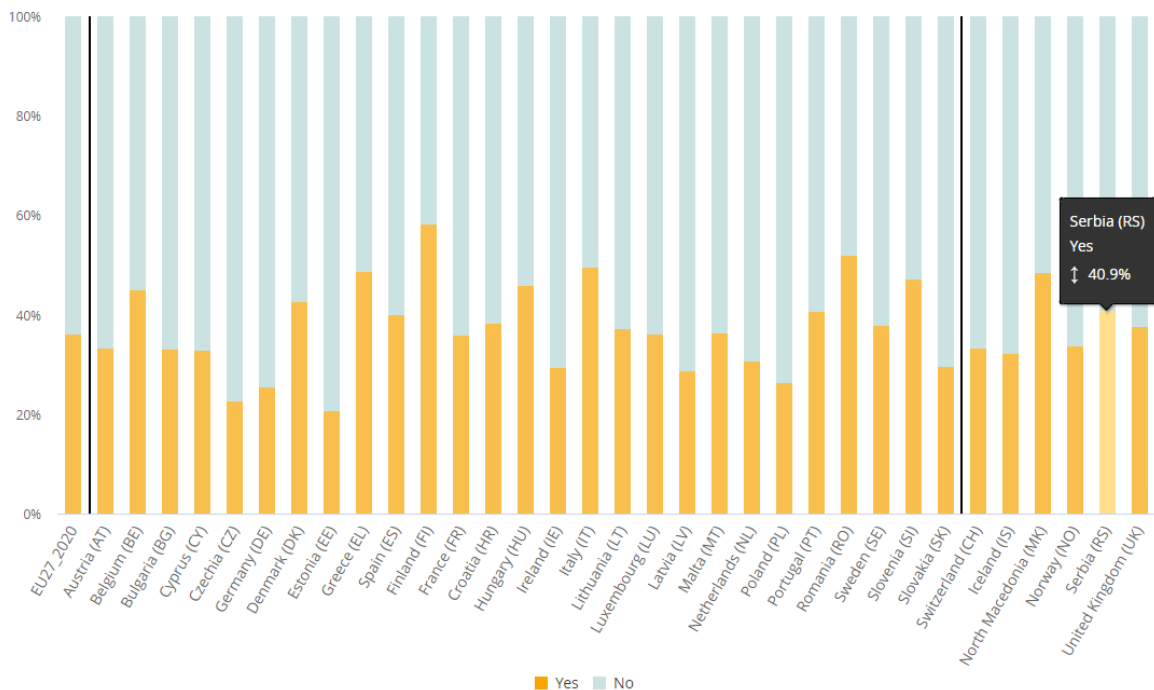
На питање да ли ваша установа предузима неке мере за унапређење здравља запослених, посебно када је у питању превенција зависности од пушења, алкохола или дроге, пружени су различити одговори. Највећи удео позитивних одговора има Финска, након које следе Румунија, Италија, Словенија, Грчка, Северна Македонија и друге. Србија

бележи проценат од 40.9 позитивних одговора. Државе са најнижим процентом су Естонија и Чешка. Сектори који су овде узети у обзир су следећи (ESENER, 2019):

- Производња,
- Трговина и транспорт,
- Технологија, финансије, некретнине,
- Јавна администрација,
- Образовање,
- Здравље и активности социјалног рада,
- Управљање комуналијама.

Ова анкета је спроведена на нивоу читаве Европе током 2019. године и у њој је учествовало 45.420 компанија и предузећа широм Европе која запошљавају минимум петоро запослених. Анкетом је обухваћено чак 33 земље укључујући чланице Европске уније и оне које то нису: Србија, Северна Македонија, Норвешка, Швајцарска, Исланд, Уједињено Краљевство и САД. Анкета је имала за циљ да испита безбедност и здравље запослених на раду, укључујући и превентивне мере којима се спречавају негативне последице безбедности на раду и здравља људи.

Слика 5 Подизање свести о превенцији зависности од пушења, алкохола и дрога међу запосленима у Европи

Извор: ESENER, 2019

Уколико је неко током свог живота или радног века имао проблема са болестима зависности, не значи да неће моћи добро моћи да обавља одређени рад, већ му је потребно пружити прилику. Захваљујући поменутиим програмима и политикама које се спроводе на националном, али и на компанијским нивоима, потребно је радити са запосленима како би се санирале последице и упражњавале превентивне мере ради додатног спречавања употребе психоактивних супстанци. Компаније морају осигурати могућности за едукацијом, образовањем и радним активностима које имају за циљ да укажу на кобне последице коришћења недозвољених супстанци. Уколико се уочи да одређени запослени има проблем са зависношћу, потребно је реаговати са стручним лицима који ће настојати да му помогну. У савременом друштву човекова права и здравље постају есенцијални, тако да компаније морају да посматрају проблем злоупотребе психоактивних супстанци са социјалног, а не економског аспекта. Дакле, примарно је обезбедити човеково здравље, а не економске резултате, из чега произилази да послодавци морају спроводити програме којима ће одржавати човеково ментално и физичко здравље на првом месту, уз дестимулацију коришћења психоактивних супстанци. Посебно је важно пружање подршке запосленима који се суочавају са проблемима зависности о психоактивне супстанце.

Додатно, запослени имају проблеме са својим ближњима, члановима породице и пријатељима из непосредног окружења. Услед неконтролисане злоупотребе психоактивних супстанци, зависници нису у стању да контролишу своје емоције и понашање, тако да и поред потребе да им помогну, њихови ближњи се често удаљавају од њих (Mejía, et al., 2020). Превентивне мере је неопходно спроводити на нивоу организације, али и на националним нивоима. То значи да држава мора спроводи политике и програме којима ће редуковати коришћење психоактивних супстанци. Ови програми се углавном реализују од стране стручних лица који су директно укључени у рад са зависницима и најбоље познају њихове последице, потребе и проблеме са којима се суочавају. Самим тим, на веродостојан начин могу пренети њихова искуства и предложити решења проблема другим зависницима.

Са друге стране, компаније морају водити рачуна о својим радницима и омогућити им едукације и предавања на одређеном временском периоду (Elling, Wilson, Carlbring, Wennberg, & Sundqvist, 2020). Такође, одређене компаније спроводе и (не)најављена тестирања на психоактивне супстанце, у случају да желе да провере да ли и који удео запослених је користио неке врсте супстанци (Cook, Hersch, & McPherson, 2020). На тај начин је могуће благовремено открити потенцијалне претње по запослене појединачно, али и по компанију која ће касније спроводити наредне кораке у превенцији и лечењу. Неопходно је пружити максималну подршку запосленима који у одређеној мери конзумирају психоактивне супстанце, уз истовремено настојање да се уклоне сви потенцијални стресори и негативни услови на послу, који могу бити разлог за такво понашање запослених.

ЗАКЉУЧАК

Употреба психоактивних супстанци представља значајан проблем на тржишту рада имајући у виду последице које се јављају код запослених, а које су присутне у целокупном пословном окружењу. Психоактивне супстанце се деле на различите групације и имају различите последице по кориснике од зависности од учесталости употребе, као и врсте супстанце које корисник употребљава. Није ретка појава коришћење психоактивних супстанци на радном месту, што постаје прилично забрињавајуће по саме запослене, али и послодавце који настоје да редукују или у потпуности уклоне дате обрасце понашања.

Тема овог рада се заснивала на навођењу и објашњењу злоупотребе психоактивних супстанци и безбедности и здравља на раду. Идејно, рад је подељен на неколико целина које су имале тенденцију да теоријски, а касније у на основу истраживачких радова укажу на основне концепте и резултате по питању поменуте тематике. Прва целина рада је имала за циљ да концептуализује и дефинише психоактивне супстанце укључујући ту ефекте злоупотребе и нове психоактивне супстанце. Потом, друга целина се односила на безбедност и здравље на раду у којој је кроз теоријске приступе објашњено шта је безбедност на раду, која је улога, а који значај безбедности и здравља на раду. У истом одељку су приказане и обавезе и одговорности послодаваца у вези са злоупотребом психоактивних супстанци на радном месту. Коначно, последња целина повезује психоактивне супстанце са радним местом фокусирајући се на њихову злоупотребу од стране запослених на радном месту.

На основу постојећих истраживања су утврђене многе негативне последице злоупотребе психоактивних супстанци на радном месту. У раду су коришћене студије, научни радови и истраживања од стране научника или релевантних званичних институција, те се сви приказани подаци могу сматрати адекватним и веродостојним. Само неке од последица коришћења недозвољених супстанци на радном месту су константни умор, пад ефикасности и продуктивности, повећање зависности, немогућност контролисања емоција и понашања, превремена смрт и појава разних физичких и менталних обољења, повреде и несреће на раду и многе друге. Најчешће, радници посежу за психоактивним супстанцама зарад повећања енергије и будности, али истраживања показују да услед дуготрајног и неконтролисаног коришћења истих долази до сасвим супротних ефеката. Услед њих би компаније требало да спроводе различите програме превентивних мера како би смањиле или уклониле ове негативне ефекте.

Овај рад представља важан допринос у домену безбедности на раду и здравља људи, те може послужити као подстицај за спровођење даљих емпиријских истраживања на исту или сличну тематику. Потребно је имати у виду да злоупотреба недозвољених супстанци постаје све учесталија, те је важно пронаћи начине за смањење њиховог коришћења.

ЛИТЕРАТУРА

- Abrahao, K. P., Salinas, A. G., & Lovinger, D. M. (2017). Alcohol and the brain: neuronal molecular targets, synapses, and circuits. *Neuron*, 96(6), 1223-1238.
- Agberotimi, S. F., Asagba, R. B., Oduaran, C., & Folorunso, S. O. (2020). Non-medical use of pharmaceutical drugs at workplace among skilled workers. *Journal of Substance Use*, 25(6), 658-662.
- Alcohol and Drug Foundation. (2023, March 14). *Drug Facts*. Retrieved from <https://adf.org.au:https://adf.org.au/drug-facts/#wheel>
- Alli, B. O. (2008). *Fundamental principles of occupational health and safety*. Geneva: International Labour Organization.
- American Addiction Centers Editorial Staff. (2023, March 25). *The Prevalence of Substance Abuse in the Workplace*. Retrieved from <https://drugabuse.com:https://drugabuse.com/addiction/substance-abuse-workplace/>
- Chapman, J., Roche, A. M., Duraisingam, V., Phillips, B., Finnane, J., & Pidd, K. (2021). Working at heights: Patterns and predictors of illicit drug use in construction workers. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 28(1), 67-75.
- Cook, R. F., Hersch, R. K., & McPherson, T. L. (2020). Drug assessment methods in the workplace. *Drug Testing Technology*, 255-281.
- Crocq, M.-A. (2007). Historical and cultural aspects of man's relationship with addictive drugs. *Dialogues Clin Neurosci*. 2007 9(4), 355-361.
- Daley, J., Elliott, F. J., Gibbs, T. M., & Kitteringham, G. (2020). Substance abuse. In S. J. Davies, & F. J. Lawrence, *The Professional Protection Officer* (pp. 233-252). Butterworth-Heinemann.
- Delclos, G. L., & Lerner, S. P. (2008). Occupational risk factors. *Scandinavian journal of urology and nephrology*, 42, 58-63.
- Dos Santos, R. G., & Hallak, J. E. (2020). Therapeutic use of serotonergic hallucinogens: a review of the evidence and of the biological and psychological mechanisms. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 108, 423-434.

- Edvardsen, H., Moan, I., Christophersen, A., & al., e. (2015). Use of alcohol and drugs by employees in selected business areas in Norway: a study using oral fluid testing and questionnaires. *Journal of Occupational Medicine and Toxicology* volume 10, 46, 1-10.
- Elling, D. L., Wilson, M., Carlbring, P., Wennberg, P., & Sundqvist, K. (2020). Effectiveness of combining organizational alcohol policy and skills training for managers to reduce hazardous alcohol consumption in swedish workplaces: study protocol for a cluster randomized study. *JMIR Research Protocols*, 9(8), e17145.
- EMCDDA. (2019). *Workplaces and drugs: health and social responses*. Retrieved from <https://www.emcdda.europa.eu>: https://www.emcdda.europa.eu/publications/mini-guides/workplaces-and-drugs-health-and-social-responses_en#section2
- ESENER. (2019). *Raising awareness about preventing addiction, e.g. to smoking, alcohol or drugs*. Retrieved from <https://visualisation.osha.europa.eu>: https://visualisation.osha.europa.eu/esener/en/survey/detailpage-european-bar-chart/2019/osh-management/en_1/E3Q157_2/activity-sector/14/11
- European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction. (2023, March 15). *25 years of the EU Early Warning System (EWS) on new psychoactive substances (NPS)*. Retrieved from <https://www.emcdda.europa.eu>: <https://www.emcdda.europa.eu/publications/topic-overviews/eu-early-warning-system>
- Frone, M. R. (2019). Employee Psychoactive Substance Involvement: Historical Context, Key Findings, and Future Directions. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior* Vol. 6, 273-297.
- Gonçalves, J., Luís, Â., Gallardo, E., & Duarte, A. P. (2021). Psychoactive substances of natural origin: Toxicological aspects, therapeutic properties and analysis in biological samples. *Molecules*, 26(5), 1397.
- Gonçalves, J., Luís, Â., Gallardo, E., & Duarte, A. P. (2021). Psychoactive substances of natural origin: Toxicological aspects, therapeutic properties and analysis in biological samples. *Molecules*, 26(5), 1397.
- Halberstadt, A. L., & Geyer, M. A. (2018). Effect of hallucinogens on unconditioned behavior. *Behavioral Neurobiology of Psychedelic Drugs*, 159-199.
- Haxhibeqiri, S. (2018). NOVE SINTETIČKE (DIZAJNIRANE) DROGE. *Zdravstveni glasnik*, 4(1), 58-71.

- Hofmann, D. A., Burke, M. J., & Zohar, D. (2017). 100 years of occupational safety research: From basic protections and work analysis to a multilevel view of workplace safety and risk. *Journal of applied psychology*, 102(3), 375.
- Kaye, H. S. (2009). Stuck at the bottom rung: Occupational characteristics of workers with disabilities. *Journal of occupational rehabilitation*, 19, 115-128.
- Kim, Y., Park, J., & Park, M. (2016). Creating a culture of prevention in occupational safety and health practice. *Safety and health at work*, 7(2), 89-96.
- Luethi, D., & Liechti, M. (2020). Designer drugs: mechanism of action and adverse effects. *Arch Toxicol* 94, 1085-1133.
- Mejía, A., Bertello, L., Gil, J., Griffith, J., López, A. I., Moreno, M., & Calam, R. (2020). Evaluation of family skills training programs to prevent alcohol and drug use: A critical review of the field in Latin America. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18, 482-499.
- Ministry of Health, State of Israel. (2023, March 13). *Drug abuse and addiction*. Retrieved from <https://www.health.gov.il:~:text=The%20addict%20makes%20repeated%20use,use%20the%20psycho%2Dactive%20substance>.
- National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2018, January). *The Impact of E-Cigarettes on the Lung*. Retrieved from [https://www.lung.org:~:text=E%2Dcigarettes%20produce%20a%20number,as%20cardiovascular%20\(h%20heart\)%20disease.&text=E%2Dcigarettes%20also%20contain%20acrolein,primarily%20used%20to%20kill%20weed](https://www.lung.org:~:text=E%2Dcigarettes%20produce%20a%20number,as%20cardiovascular%20(h%20heart)%20disease.&text=E%2Dcigarettes%20also%20contain%20acrolein,primarily%20used%20to%20kill%20weed)
- Nutt, D. (2020). New psychoactive substances: pharmacology influencing UK practice, policy and the law. *Br J Clin Pharmacol* 86, 445–451.
- OSHA. (2023, March 24). *Hazard Prevention and Control*. Retrieved from <https://www.osha.gov/:https://www.osha.gov/safety-management/hazard-prevention>
- Robertson, H. D., Elliott, A. M., Burton, C., Iversen, L., Murchie, P., Porteous, T., & Matheson, C. (2016). Resilience of primary healthcare professionals: a systematic review. *British Journal of General Practice*, 66(647), 423-433.

- Scholze, A., Martins, T., Galdino, M., & Ribiero, R. (2017). Occupational environment and psychoactive substance consumption among nurses. *Acta Paulista de Enfermagem*, 30 (4), 404-411.
- Shah, K. (2017). Drug in the workplace. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 133, 176-179.
- Siciliano, C. A., & Jones, S. R. (2017). Cocaine potency at the dopamine transporter tracks discrete motivational states during cocaine self-administration. *Neuropsychopharmacology*, 42(9), 1893-1904.
- Univex Safety. (2022, May 31). <https://www.uvex-safety.com/>. Retrieved from <https://www.uvex-safety.com/>: <https://www.uvex-safety.com/blog/occupational-health-and-safety-at-work/>
- UNODC. (2022, July). *July 2022 – UNODC EWA: Large seizures of synthetic cathinones in Europe reflect their growing importance on the illicit stimulants market*. Retrieved from <https://www.unodc.org/>: <https://www.unodc.org/LSS/Announcement/Details/189e540f-515b-475a-b9d2-30b6868bb454>
- UNODC. (2023, March 15). *What are NPS?* Retrieved from <https://www.unodc.org/>: <https://www.unodc.org/LSS/Page/NPS>
- Zakowska, I. G.-C. (2020). Data envelopment analysis applications in primary health care: a systematic review. *Family practice*, 37(2), 147-153.
- Гиденс, А. (2011). *Социологија*. Београд: Центар за издавачку делатност.
- Драгишић-Лабаш, С., & Милић, М. (2007). Болести зависности као болести друштва, породице и појединца. *Социологија*, 49(1), 31-43.
- Илић, А. (2017). *Безбедност и здравље на раду*. Београд: Градски синдикат металаца Независност.
- Николић-Ристановић, В., & Константиновић-Вилић, С. (2018). *Криминологија*. Београд: Издавачко-графичко предузеће „Прометеј“.
- Рамах, А. (2001). *Психоактивне супстанце - дејства, последице и лечење*. Београд: Интерпринт.
- Стајић, Д. (2008). Безбедност на раду као посебан облик безбедности. *Република* 20, 432-433.